

Bauer, Jaroslav

## **Uplatnění systémových souvislostí ve vývoji syntaktické stavby českého jazyka**

*Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.* 1966, vol. 15, iss. A14, pp. [69]-76

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100432>

Access Date: 24. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAV BAUER

## UPLATNĚNÍ SYSTÉMOVÝCH SOUVISLOSTÍ VE VÝVOJI SYNTAKTICKÉ STAVBY ČESKÉHO JAZYKA

1. Systémová povaha mluvnické stavby jazyka se projevuje i v syntaxi: jednotlivé jevy vstupují do složitých vzájemných vztahů, navzájem se podmiňují nebo aspoň souvisí. Tato systémová vázanost syntaktických jevů se projevuje jako význačný faktor i v jazykovém vývoji: změny neprobíhají izolovaně, ale jedna vyvolává nebo aspoň podporuje druhou, navazují na sebe apod. Nejde tu ovšem o zcela imanentní pohyb systému, vysvětlitelný z něho samého: hybnou silou jsou sdělné úkoly jazyka, které si vynucují rozvíjení syntaktické stavby (podobně jako rozvíjení slovní zásoby). Syntax reaguje na měnící se úkoly jazyka velmi citlivě, rychleji než morfologická a hlásková stavba, která může uspokojit i rychle rostoucí výrazové potřeby bez výrazných a rychlých změn. To značně ztěžuje poznání systémových souvislostí v syntaxi, odhalení faktorů, na základě kterých se syntaktické jevy seskupují a organizují. Situace je zde mnohem složitější než v hláskovém systému, kde se již podařilo vcelku osvětlit povahu fonologických vztahů v současném jazyce a zčásti i systémovou vázanost vývojových změn. Je však také složitější než v morfologii, kde bádání ještě tak nepokročilo. Přitom se v syntaxi morfologických kategorií přímo využívá, takže syntaktické jevy jsou na ně často bezprostředně vázány. Proto většinu souvislostí zatím spíše jen tušíme nebo je vidíme zjednodušeně; k bezpečnějšímu a úplnějšímu poznání syntaktického systému jazyka a k objasnění systémových souvislostí jeho změn máme ještě velice daleko. Přesto však je třeba právě v tomto směru soustředit úsilí, neboť jinak se nedostaneme za shromažďování a třídění materiálu, za pouhý popis průběhu změn k jejich skutečnému výkladu.

Pokusíme se naznačit některé tendence ve vývoji syntaktického systému češtiny právě z tohoto hlediska, ovšem bez nároku na úplnost a průkaznost všech výkladů. Omezený rozsah stati nedovoluje také sledovat přesněji časový průběh vývojových změn (a někde k tomu dosud nemáme ani dostatečný materiál, shromážděný excerpací památek a filologicky zpracovaný). Ale jistě nebude bez užitku upozornit aspoň na některé možnosti výkladu jako podnět k dalšímu zkoumání.

Jedním ze základních principů, které se uplatňují jako organizující prvek při seskupování syntaktických jevů a ve vývoji jako důležitý faktor, který má vliv na přetváření staršího stavu, je protikladnost jevů téhož řádu. Jsme sice daleko od toho, abychom dovedli celý syntaktický systém vyložit jako systém binárních nebo i složitějších protikladů, — a už nyní lze říci, že skutečný stav je mnohem komplikovanější, — avšak je nesporné, že se narůstání nebo oslabování protikladnosti jevů skutečně uplatňuje.<sup>1</sup>

2. Jako jeden ze základních protikladů se v historickém vývoji mění a v jistém smyslu prohlubuje protiklad mezi větami dvoječlennými a jednočlennými

V starých jazycích nebyl tento protiklad tak výrazný jako dnes a měl jinou povahu:<sup>2</sup> mnohde existovalo obojí vyjádření vedle sebe a byly tu typy přechodné. Nejde nám tu o otázku genetické priority jednočlenného typu — v historickém vývoji češtiny vystupují oba typy vedle sebe a zachovávají se dodnes; jednočlenné věty nejsou kategorií pouze ustupující, ale vznikají a šíří se i některé jejich nové typy. Přeskupení nastalo na základě nového rozdělení funkcí, které se stále zřetelněji prosazuje: jednočlenné věty si zachovaly starou oblast užití — k vyjádření dějů bezagentních nebo chápaných bezagentně, jako děje živelně probíhající (v jednotlivých případech se ovšem pojetí změnilo), kdežto děje s vyjádřeným určitým činitelem se jimi přestaly vyjadřovat a dala se přednost vyjádření dvojčlennému, při němž je agens mluvnickým podmětem. Naproti tomu se silně rozšířilo jednočlenné vyjadřování děje s všeobecně chápaným nebo úmyslně zastřeným činitelem, který se dříve častěji vyjadřoval formou vět dvojčlenných nebo aspoň přechodných mezi jednočlenností a dvojčlenností. Doložíme to příklady.

2.1 Vcelku nezměněna zůstala oblast tzv. neosobních vět, které vyjadřují přírodní děje a stavy organismu. Změny se týkají jednotlivých případů, nikoli typu jako celku. Už v starém jazyce byla někde možnost dvojího vyjádření, osobního i neosobního, např. *nedšćilo tři léta a měsiecov šest* BiblDražď // *děšť by nedšćil* BiblOl; podobně později: *odkudž prší děšť, sněh, kroupy* Komenský // *nepršelo, nežli se lílo* MitrPříh (srov. i dnešní: *sněží // padá sněh*); — *když ženu bolí k dietěti* ŽaltPod // *v těch časech počě Nera břicho boleti* Pas.<sup>3</sup>

2.2 V celém rozsahu ustoupily během historické doby věty, v nichž byl určitý agens vyjádřen dativem; tento vývoj započal už v době předhistorické, ale dovršil se až v době zcela nedávné. Jde tu o věty s modálním významem nutnosti, náležitosti a možnosti; srov. stč. *bylo jemu býti sedm let v lesě* Kruml; *což sem kázal napsati, tomut jest tak ostati* Hrad; *třeba mi s tebu mluviti tajného* Dal; *co mi učiniti s tobú? Hrad; co je nám sobě sdieti? Mast.*<sup>4</sup> Do dnešní češtiny se jako živý typ udržely jen věty s významem možnosti a deliberativní otázky s odstínem náležitosti, v nichž se rozumí všeobecně vzatý činitel: *odtud je vidět Sněžku; teď je všude znát zlé časy* Jirásek; *je třeba odejít; co dělat?; kam jít?; být či nebýt?* apod. K určitému činiteli je nelze vztáhnout, proto v nich nemůže být dativ subjektivý; místo toho se užije konstrukce dvojčlenné: *odtud můžete uvidět (// uvidíte) Sněžku; potřebuji s tebou mluvit o něčem tajném; co máme dělat?; kam máme jít?* atd. K vyjádření náležitosti se využilo osobního slovesa *jmieti*, které se ve funkci modálního slovesa rychle rozšířilo. K vyjádření nutnosti se využilo osobního slovesa *musiti* (v staré době přechodně též *drbiti*), přejatého z němčiny. Dvojčlenné věty s těmito slovesy zcela nahradily staré neosobní věty, v nichž byl predikátem infinitiv se sponou *býti* a činitel se vyjadřoval subjektivým dativem. Tím se čeština velice výrazně odlišila např. od ruštiny, kde k takovému vývoji nedošlo. Je těžko říci, zdali čeština ustálila ve funkci modálního slovesa *jmieti* a přejala *musiti* (event. též *drbiti*) jako vhodný výrazový prostředek, který hověl tendenci k zobecnění dvojčlenných modálních vět, nebo zdali spíše rozšíření těchto sloves umožnilo takový vývoj. Jisté však je, že se zde vcelku uplatnila tendence vyjadřovat děj s určitým činitelem formou vět dvojčlenných a jednočlenné vyjadřování ustupovalo, až skoro zaniklo.

2.3 Subjektový dativ má dnešní čeština běžně jen v jednom typu jednočlenných vět: *dnes se nám dobře pracuje; tuďy se vám špatně půjde* apod. Jde tu o typ pozdější. Vyjadřuje se v něm dispozice k ději, která nepramení ze subjektu, ale z celkové situace, z prostředí, okolností apod.<sup>5</sup> (Kromě toho se tyto věty úzce stýkají s větami, v nichž jde o děj připisovaný všeobecnému činiteli, bez subjektivého dativu:

*dnes se dobře pracuje, tudy se jde špatně* atp.) Uplatňuje se tu jistě i formální blízkost k větám typu *v hlavě mu hučelo*, v nichž nejde o skutečný dativ subjektivý, ale o dativ přivlastňovací („v jeho hlavě hučelo“).<sup>6</sup> Důležité je i to, že tyto věty nevyjadřují tzv. volní modalitu (nutnost, možnost atd.).

2.4 Výsledkem naznačeného vývoje je vznik úplné paralelnosti v dvojčlenné a jednočlenné stavbě mezi odpovídajícími větami s nevyjádřenou a s vyjádřenou volní modalitou: dvojčlenná věta bez vyjádření nutnosti, záměru nebo možnosti má přímý protějšek v dvojčlenné větě vyjadřující tyto významy speciálními prostředky — osobními modálními výrazy —, a jednočlenná věta bez vyjádření volní modalitity má zase protějšek v jednočlenné větě s neosobními modálními výrazy, popřip. s neosobním reflexivním tvarem modálních sloves:

- |      |                                 |   |
|------|---------------------------------|---|
| (1)  | <i>včera odjel</i>              | <i>včera musel odjet    měl    byl nucen    byl dlužen odjet;</i> |
|      | <i>dnes odjede</i>              | <i>dnes bude moci odjet    smí    chce odjet...</i>               |
| (2a) | <i>zítra už bude pršet</i>      | <i>zítra už musí    může pršet;</i>                               |
|      | <i>kež by zítra nepršelo!</i>   | <i>zítra by už nemělo pršet apod.;</i>                            |
| (2b) | <i>zde se nekouří</i>           | <i>zde se nesmí kouřit    zde nelze kouřit;</i>                   |
|      | <i>do kopce se chodí pomalu</i> | <i>do kopce je nutno    třeba    se musí chodit pomalu;</i>       |
|      | <i>tam se jede přes Plzeň</i>   | <i>tam se dá    je možno    může se jet přes Plzeň.</i>           |

Vznikla zde tedy nová korelace, v níž je přístupující modální význam vyjadřován speciálními prostředky stejného druhu (v podstatě lexikálně-mluvnickými) beze změny základní mluvnické formy věty. To je výsledek vývoje, ale je otázka, zdali a v jaké míře se neuplatnila tendence k vytvoření této paralelnosti i jako faktor celkový vývoju usměrňující.

Konstrukce, které nově vzniklému stavu neodpovídaly, musely ustoupit. To platí zejm. o jednočlenných větách vyjadřujících nutnostní modalitu, které byly oživeny jako knižní prostředek za národního obrození a částečně se držely až do konce minulého století (dnes jsou zcela archaické): *Čechům bylo po porážce ustupovati* Tyl. Podobně se dnes užívá vcelku jen bez dativu činitele a s významem všeobecným vět s neosobními modálními predikativy *lze, je třeba, je možno* apod. i infinitivních deliberativních otázek. Poměrně nejvíce se drží knižní konstrukce s dativem při *je možno: bude-li Vám možno, přijedte* apod.

2.5 Tento vývoj zčásti zasáhl i jiné typy jednočlenných vět. Tak např. ustoupily některé nominální věty s akuzativem činitele: *hněvl mě jest naň Štítšach || ně. hněvám se na něho; strach mě za krále Štít || ně. bojím se o krále, mám strach o krále.*<sup>7</sup> Někde se však možnost jednočlenného vyjádření zachovala, např. staročeskému *jak mě hanba, však povědě* LegJiř odpovídá novočeské *ačkoli je mi hanba (|| ačkoli se studím)*. Zde však nejde o skutečnou činnost, ale spíše o stav; to jistě napomohlo k udržení konstrukce s dativem subjektivým.

Tendence k jednoznačně osobnímu vyjádření děje s určitým činitelem můžeme vidět i v ústupu vět, v nichž je podmětem genitiv partitivní nebo záporový; srov. stč. *jedno pláčě jiej zbýváše Hrad || ně. jen pláč jí zbýval; žádného domu celého nezůstalo* Veleslavín || ně. žádný dům nezůstal celý.<sup>8</sup>

2.6 Na druhé straně se upevnila a podstatně rozšířilo jednočlenné vyjadřování děje s všeobecně nebo neurčitě chápaným osobním činitelem. Stará čeština měla řídké neosobní konstrukce s trpným přičestím: *by na lov v hojněj česti jěno* LegPil; *prošeno mne i mého otce Hrad; má k němu hleděno býti* VšehK.<sup>9</sup> Nejobvyklejším způ-

sobem vyjádření však byly věty se slovesem v 3. os. sg. mask. a někdy v nich byl přímo podmět *člověk*, který se zřejmě původně všude rozuměl: *odtud přijde do království, řečeného Timochaim CestMil*; *z sieně do každé komory jíti mohl CestLobk*; *jakožto kořením jedovaté žaby a hady zapudí, takéž nečisté myšlienie modlitbami odpudí OtcB*; *těm poslám jako by přidal všem útěchy a veselí LegKat*; — *když člověk ustane, děti ni domu spomene AlxV*. Tento způsob vyjádření se ve spisovném jazyce zachoval v podstatě jen v ustálených srovnávacích obrazech typu *jako když utne, jako když bičem mrská* apod.; v nářečích se místy zachoval skoro v celém rozsahu (srov. východomor. *to přéjde za půl hodiny, enom že mosí skoro vstávat*). Místo něho se rozšířilo vyjádření s neosobní reflexivní formou slovesa, v stč. doložené jen ojedinele: *če se o jednom v kronice římské ŠtítSach*; *říká se latině BlahGram*.<sup>10</sup>

2.7 Rozšířil se ještě jeden typ jednočlenných vět, v nichž o nějakého činitele vůbec jít nemůže: jmenné věty se substantivem v nominativu, které hojně fungují jako nápisy apod. (typu *Škola. Všude klid a mír. Moře! Praha?*).

2.8 Mluvíme-li o poměru jednočlenných a dvojčlenných vět jako o protikladu, je nutno dodat, že zde šlo vždy o typy komplementární, nikoli o korelaci vyjádření bezpříznakového a příznakového. Jen v těch případech, kde existovalo po jistou dobu obojí vyjádření vedle sebe jako synonymní, dochází k jeho diferenciaci stylistické; tak např. osobní věty s *míti* a *musiti* byly stylisticky neutrální, ustupující neosobní věty s dativem činitele a infinitivem se měnily v jejich knižní protějšek, až se staly archaismem.

3. Zcela jinou povahu měl protiklad mezi větami slovesnými a jmennými. Čistě jmennému vyjádření konkurovalo od nejstarších dob vyjádření sponově jmenné a obojí konstrukce byly synonymní: *hrozné o tom myslíli Krist*; *kde bolest, tu bída Tkadl*; *on sluha, já pán Mat*; *Hospodin mi pomocník ŽaltWittb* // *Hospodin mi jest pomocník ŽaltKlem*; *obec jest každého ohrada DalC*.<sup>11</sup> Zde byly podmínky pro to, aby se vyjádření se sponou stalo prostředkem bezpříznakovým a vyjádření beze spony příznakovým; v starém jazyce snad bylo ještě obojí více méně rovnocenné, ale dnes jsou nesponové věty příznakovým protějškem vět sponových (aspoň v jazyce spisovném, zejm. v jeho psané podobě; v jazyce mluveném se jmenné vyjadřování udrželo v daleko širším rozsahu).

4. V oblasti souvětí se uplatňoval ve vývoji jako základní organizační princip stále silněji protiklad souvětí souřadného a podřadného. Jednotlivé druhy souvětí, charakterizované jistými spojovacími prostředky a jistým významovým vztahem, se stále výrazněji začleňovaly do jednoho z těchto základních typů. Přitom mohly zůstat typy přechodné, kde to bylo podmíněno významovým vztahem vět i jeho vyjádřením; to platí např. o důvodových větách s *nebot*, o účelových a obsahových žadacích větách s *ať*, o některých souvětích s *až*, která jsou na přechodu mezi slučovacími, účinkovými a časovými apod., srov. *nechaj jich s pokojem, nebo böh jich pravý po nich stojí PasMA* // *ti proto mají břicha velká, neb žerú, nesvětiče svátka HusErb*; — *ři bratru mému, ať rozdělí se mnú dědictví HusSvatokup*; *prijmi mě podlé výmluvy své, ať živ budu a ať nebudu pohanien od své čáky! spomoz mi, a budut svú myslí vždy v tvých věcech přemietati ŠtítBarlK* // *poněvaď vy chozete, ať bych vašim cesařem byl CestMandD* (× *abych CestMandA*); — *Tateři všecko Polsko zhubichu, až se i před Kladskem starichu DalL* // *pak dotavad tu s ním bydlil, až se dobrě zákonu naučil Hrad*; *Pražěné tak Lučany tepiechu, až potoci krvaví tečiechu DalL*. Ale i zde probíhala diferenciacie (s pomocí dodatkových prostředků), jak ukazují zejm. poslední doklady s *až*.

Naproti tomu věty, které se z protikladu souřadnosti a podřadnosti v ymykaly a byly vlastně jakýmsi pokračováním pouhé juxtapozice vět významově spjatých, během vývoje dříve nebo později zanikají. Jsou to zejména věty, které původně vyjadřovaly živý vjem nebo živou reakci na nějakou situaci a dostávaly se pak do různého vztahu k větě předcházející: řídké věty s *nahil!*, které mohly být k předcházející větě ve vztahu odporovacím, ale též důvodovým, obsahovým i jiným, věty s *a* + osobní zájmeno, které se funkcí blížily větám obsahovým, časovým, přípustkovým i jiným, a velmi časté věty s *ano*, *an*, které se držely v některých funkcích nejdéle, až do nové češtiny, ale nakonec přece jen musely ustoupit.<sup>12</sup>

5. Vznik protikladů, jejich přehodnocování a zánik zjišťujeme nejen v rámci základních větných a souvětých typů, kterých jsme se zatím dotkli, ale i u jevů užších a speciálnějších. Typické jsou např. změny ve využití predikativního nominativu a instrumentálu ve jmenném přísudku a obdobně ve využití shodných pádů a instrumentálu v doplňku.<sup>13</sup> Na jiném místě jsem upozornil na složitý vývoj vnitřní diferenciacie obsahových vět oznamovacích: ve 14. stol. zde existovaly dva kompletní typy, věty s *že* a věty s *by*, které se takřka nezaměňovaly a měly výrazně rozděleny funkce (šlo o rozlišení sdělení reálného a sdělení s omezenou jistotou, např. *poznachom, že jest ten náš hospodář pop OtcB × ale byšta bratry byla, to nevědiesta PasMB*); v 16. stol. už začínaly věty s *že* + indikativ pokrývat celý širší souvětý typ a věty s kondicionálem se stávaly jejich příznakovým protějškem, a v nové češtině se tento vývoj dovršil — vedle stylisticky i významově bezpříznakových vět s *že* jsou zde (v mnohem menším rozsahu než v starém jazyce) jejich příznakové protějšky se speciálním významovým zabarvením. Tyto změny souvisí na jedné straně s celkovým směrem vývoje souvětí, při němž docházelo k vnitřnímu sjednocování širších souvětých typů a k zobecnování jednoho základního prostředku pro celý typ, jednak s vyjádřením jistotní modalitý vůbec a se změnami ve využití kondicionálu.<sup>14</sup>

6. Vývojové souvislosti zcela jiného typu pozorujeme mezi participiálními a infinitivními konstrukcemi. Obojí často měly povahu polovětých útvarů; přitom si zpravidla nekonkurovaly, ale spíše se doplňovaly a ve vývoji se zčásti vystřídaly. Typické je, že rozsah užití jmenných tvarů aktivních participií se vcelku omezoval, třebaže jejich celková frekvence aspoň ve spisovném jazyce přechodně (zejm. v 16. stol.) ještě vzrostla. Ale v této době šlo již převážně o přechodníkové vazby, kdežto všude jinde, zejm. tam, kde bylo participium vazbou nadřazeného členu nebo kde zastupovalo predikát, byly participiální vazby na ústupu. Přitom je zajímavé, jak jejich místo mnohde zabíral infinitiv; srov. *neviete co prosiec Krist „co máte prositi“; nevědieše co odpovēda Pas „co odpovědēt“ || nevědieše, co učiniti ani kam sebu vrha Otc* (zde je obojí vyjádření vedle sebe); *neviem, co řeci sobē Baw*; — *lepi sem život dada, než bych nevěren byl Štít || lépe jest šilhavým býti nežli slepým Komenský*; — [*Judáš*] *cěstujē neprēsta LegJid; ktož setrová tluka Chelē || neprēsta cělovati noh mých EvZim*; — *neby kto za pravo sē postavē Dal || nebyl kdo toho napraviti Komenský*; — *uzřē muže proti sobē stojiec Comest; ti, již jej kázic slyšiechu Vít || i slyšiechu je mluviece jazyky a chváliti boha EvOl* (obojí vyjádření vedle sebe v téměř dokladu); *uzřē veliký dým z toho košíku chlebného . . . jdúce a v uokencē pelešē jeho ven jiti OtcB; vidím mnohé k soudu přicházeti Komenský*.<sup>15</sup>

Všude se tu infinitiv neudržel, ale z velké části ano. Ústup participií zde jistě souvisí i s faktorem morfologickým — se zánikem jejich jmenného sklonění —, ale má příčiny hlubší. Infinitiv zde rozšířil pole své působnosti, ale zato se omezovalo jeho užití ve funkci příslovecného určení a zčásti i jinde. Přihlédneme-li k chronologii tohoto

procesu, vidíme, že 14.—15. stol. bylo obdobím hojného a rozmanitého využití činných participií a poměrně menšího využití infinitivu, zatímco v 16.—17. stol. se omezilo užití participiálních vazeb v podstatě jen na vazby přechodníkové (a ve složených tvarech se silně rozšířilo užití atributivní), kdežto infinitiv rozšířil oblast své působnosti jednak tím, že nastoupil na místo participií, jednak tím, že po vzoru latiny se ve spisovném jazyce šířily konstrukce dativu a akuzativu s infinitivem. Ty pak v nové češtině vlivem mluveného jazyka ustoupily. Užití infinitivu a participia se přitom stýká s vyjádřením vedlejší větou v souvětí, takže situace je ještě mnohem složitější, než jsme mohli naznačit; skutečné osvětlení vývoje nebude možné bez přihlídnutí ke všem těmto souvislostem. Jsou zde též podstatné rozdíly mezi spisovným jazykem a nářečními, neboť právě v oblasti polovětných vazeb se uplatnily specifické potřeby spisovného jazyka, podtržené vlivem latiny.<sup>16</sup>

7. Naše poznámky mohly jen v náznaku upozornit na různou povahu systémových souvislostí syntaktických jevů v jejich vývoji. Bylo by je možno rozhojnit, ale snad i tak dostatečně ukazují, že zřetel k systémovým souvislostem je při historickém zkoumání syntaxe zcela nezbytný. Stojíme tu teprve na prahu rozsáhlého a obtížného bádání, ale už dílčí pokusy dávají tušit, k jak zajímavým a důležitým výsledkům bude možno dospět. Přitom je nutno kombinovat postup synchronní i diachronní: zjištěné systémové souvislosti jsou vlastně synchronní průmět souvislostí vývojových, a naopak, vývoj jednotlivých konstrukcí odráží jejich systémové vztahy a nelze jej v jednotlivostech a často ani vcelku vysvětlit jen ze změn ve funkcích spisovného jazyka.

#### ZKRATKY CITOVANÝCH STČ. PAMÁTEK

AlxV	Alexandreis, epos z rozhraní 13.—14. stol., rukopis V (zlomek Svatovítský) pochází z poč. 15. stol.
Baw	sborník Baworowského z r. 1472, sbírka veršovaných skladeb, které se jazykem hlásí do starší doby
BiblDrážď	bible Drážďanská neboli Leskovecká, rukopis ze 14. stol.
BiblOl	bible Olomoucká, rukopis z r. 1417
BlahGram	Jana Blahoslava Gramatika česká z r. 1571
CestLobk	Jana Hasištejnského z Lobkovic Putování k svatému hrobu roku 1493 vykonané, rukopis z poč. 16. stol.
CestMand	český překlad cestopisu tzv. Mandevilla od M. Vavřince z Březové, dochován v několika rukopisech z 15. stol.
CestMil	Milion Marca Pola, český překlad v rukopise z 15. stol.
Comest	Petra Comestora Historia scholastica, rukopis z r. 1404
Dal	nejstarší česká rýmovaná kronika t. ř. Dalimila z poč. 14. stol.; zachována v pozdějších opisech: DalC — rukopis Cambridgeský z 2. pol. 14. stol., DalL — rukopis Lobkovičský z 1. pol. 15. stol.
EvOl	evangeliář Olomoucký, rukopis z r. 1421
EvZim	Čtenie zimního času, evangeliář z konce 14. stol.
Hrad	rukopis Hradecký, sborník veršovaných skladeb ze 70. let 14. stol.
Hus	české spisy Husovy: HusErb — vydání K. J. Erbena; HusSvatokup — Knížky o svatokupectví
Chelč	Petr Chelčický (žil asi 1390—1460)
Komenský	Jan Ámos Komenský (1592—1670)
Krist	život Kristův, rukopis ze 14. stol.
Kruml	sborník Krumlovský z 1. čtvrti 15. stol.
LegJid	zlomek veršované legendy o Jidášovi z poč. 14. stol.
LegJif	legenda o sv. Jiří, rukopis z pol. 14. stol.

LegKat	legenda o sv. Kateřině z 2. pol. 14. stol., zachována v rukopise Stockholmském z doby kolem r. 1400
LegPil	zlomek veršovaného apokryfu o Pilátovi z poč. 14. stol.
Mast	Mastičkář, zlomky stč. divadelní hry velikonoční
Mat	evangelium sv. Matouše s homiliemi, rukopis z 2. pol. 14. stol.
MistrPřih	Příhody Václava Vratislava z Mitrovic, sepsané r. 1599
Otc	Životy sv. Otců, překlad ze 14. stol., zachován v několika rukopisech z 15. stol.
Pas	rukopisné zlomky stč. Passionálu z 2. pol. 14. stol.
Štít	Tomáš ze Štítného (zemř. poč. 15. stol.); ŠtítBarl — překlad Barlaama a Jozafata, připisovaný Štítnému (K — kratší verse); ŠtítSach — Knížky o šaších
Tkadl	Tkadleček, rukopis z pol. 15. stol.
Veleslavín	Adam Daniel z Veleslavína (1546—1599)
Vít	rukopis Svatovítský z r. 1380—1400, sbírka verš. skladeb
VšehK	Viktorín Kornel ze Všehrd, O práviech země české knihy devatery, rukopis z r. 1515
ŽaltKlem	žaltář Klementinský z 1. pol. 14. stol.
ŽaltPod	žaltář Poděbradský z r. 1396
ŽaltWittb	žaltář Wittenberský z 2. třetiny 14. stol.

## POZNÁMKY

<sup>1</sup> Na úlohu asymetrických korelací nepřiznakového a přiznakového členu ve vývoji syntaxe upozorňuje zejm. R. Růžička na příkladu stsl. a strus. participií; srov. jeho stati *Zur Rolle der asymmetrischen Korrelation in der historischen Syntax*, *Otázky slovanské syntaxe*, Praha 1962, 186—189; *Korelationswandel als Erklärungsmodell in der diachronischen Grammatik*, *Zeitschrift für Slawistik* 7, 1962, 5, 670—685; v. též jeho monografii *Das syntaktische System der altslavischen Partizipien und sein Verhältnis zum Griechischen*, Berlin 1963.

<sup>2</sup> Srov. B. Havránek, *K historickosrovnávacímu poznání syntaxe slovanských jazyků*, *Otázky slovanské syntaxe* 71—77.

<sup>3</sup> Viz B. Havránek, *Die verba impersonalia der Naturerscheinungen und ihr stilistischer Wert*, *Beiträge zur Sprachwissenschaft, Volkskunde und Literaturforschung*, Berlin 1965, 134—140.

<sup>4</sup> Další doklady v. J. Gebauer, *Historická mluvnice jazyka českého IV*, Praha 1929, 389—390 a 574.

<sup>5</sup> Srov. J. Růžička, *Bezpodmetový zvrtný tvar*, *Slovenská reč* 25, 1960, 20—21.

<sup>6</sup> Srov. J. Bauer—M. Grepl, *Skladba spisovné češtiny*, Praha 1964, 54—55.

<sup>7</sup> Viz J. Gebauer, *Historická mluvnice IV*, 316; Fr. Trávníček, *Neslovesné věty v češtině II*, Brno 1931, 125—126.

<sup>8</sup> Viz J. Gebauer, *Historická mluvnice IV*, 333—334 a 350; K. Hausenblas, *Vývoj předmětového genitivu v češtině*, Praha 1958, 54 n.

<sup>9</sup> Viz B. Havránek, *Genera verbi v slovanských jazycích II*, Praha 1937, 86 n.

<sup>10</sup> Viz Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III — Skladba*, Praha 1962<sup>2</sup>, 34—40. O stavu v nářečích v. J. Chloupek, *Východomoravské věty se zevšeobčňovacími osobními a neurčitými neosobním podmětem*, *Sborník prací fil. fak. brněnské university* 1962, A 10, 57—65.

<sup>11</sup> Viz Fr. Trávníček, op. cit. 10—16; podrobně též, *Neslovesné věty v češtině II*.

<sup>12</sup> Srov. A. Lamprecht—D. Šlosar—J. Bauer, *Vývoj mluvnické stavby českého jazyka*, Praha 1965 (učeb. text), 227n.; podrobně o vývoji zmíněných typů souvětí pojednávám ve *Vývoji českého souvětí*, Praha 1960.

<sup>13</sup> Srov. Fr. Trávníček, *Historická mluvnice česká III — Skladba*<sup>2</sup>, 126 n.

<sup>14</sup> Viz J. Bauer, *Aktuální otázky historickosrovnávacího studia syntaxe slovanských jazyků*, *Slavia* 34, 1965, 447—455.

<sup>15</sup> Srov. materiál shromážděný J. Gebauerem, *Historická mluvnice jazyka českého IV*, 574 n., 593 n., 615 n., a výklady Fr. Trávníčka, *Historická mluvnice česká III — Skladba*<sup>2</sup>, 169 n.

<sup>16</sup> Přehled vývoje participiálních a infinitivních vazeb podávám v syntaktické kapitole *Vývoje českého jazyka*, připraveného pro jazykový svazek nové Československé vlastivědy (v tisku).



## РОЛЬ СИСТЕМНЫХ ОТНОШЕНИЙ В РАЗВИТИИ СИНТАКСИЧЕСКОГО СТРОЯ ЧЕШСКОГО ЯЗЫКА

1. Системная взаимосвязь отдельных явлений играет очень важную роль в историческом развитии синтаксического строя языка. Ее изучение встречается с затруднениями, которые, однако, возмещаются интересными результатами. В настоящей статье освещаются с этой точки зрения некоторые тенденции в развитии синтаксических явлений чешского языка.

Одним из основных принципов, оказывающих влияние на постепенное преобразование синтаксической системы и обуславливающих его результаты, является возникновение и развитие оппозиций сопоставляемых явлений того же порядка.

2. Значительные изменения произошли в развитии и взаимоотношениях односоставных и двусоставных предложений. Дифференциация обоих типов углубилась, промежуточные типы или сильно ограничались, или исчезли. Односоставные предложения остались средством выражения безагентного действия, и сильно распространились предложения с безличной возвратной формой глагола, выражающие обобщенно-личное действие. Между тем односоставные предложения с дательным субъекта, имевшие модальное значение долженствования или возможности, за небольшими исключениями исчезли; их вытеснили двусоставные предложения с личными модальными глаголами или предикативами. Таким образом, оппозиция односоставные — двусоставные предложения стала в общем выражением семантической оппозиции безличного или обобщенно-личного и определенно-личного действия, в то время как оппозиция модально-окрашенного и модально-нейтрального действия перестала выражаться при помощи различных типов предложений: она выражается — при сохранении односоставного или двусоставного строя предложения — или безличными, или личными модальными словами (глаголами и предикативами).

3. Совсем к другому результату привело развитие оппозиции глагольных и именных (безглагольных) предложений: именованное выражение предиката (без связочного глагола) стало маркированным, и глагольное выражение (со связкой) — немаркированным членом оппозиции.

4. В развитии сложного предложения основным фактором стала оппозиция сложно-сочиненного и сложноподчиненного предложения; те типы сложного предложения, которые остались вне указанной оппозиции, в процессе развития исчезают.

5. В качестве примера возникновения и преобразования оппозиции излагается развитие изъяснительных придаточных предложений.

6. Взаимосвязь другого рода наблюдается в развитии причастных или деепричастных и инфинитивных конструкций: они являются, чаще всего, не конкурирующими, а супплетивными средствами, причем инфинитивные конструкции отчасти смешали причастные обороты.